

КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО

Миодраг Јовановић, СРПСКО СЛИКАРСТВО У
ДОБА РОМАНТИЗМА 1848-1878., Нови Сад -
Матица Српска, 1976.

Међу бројним и значајним књигама које су се у последње време појавиле (види: Избор из библиографије - 1975-1977.), посебну пажњу скреће изванредна студија Др Миодрага Јовановића, доцента Филозофског факултета из Београда, објављена под називом СРПСКО СЛИКАРСТВО У ДОБА РОМАНТИЗМА 1848-1878., коју је поводом 150 годишњице оснивања издала Матица Српска из Новог Сада. Својим изузетним квалитетима које су запазили критичари, а и пажљиви читаоци, ова синтеза улази у ред најзначајнијих остварења у области наше историјско-уметничке науке последњих година. На жалост, и поред изванредно позитивних оцена критике и лепог пријема у нашим круговима, књига није добила ни једно друштвено признање које је заслужила. За утеху могу да послуже необично ласкаве оцене које је изрекла критика. Доносимо одломке двају критичких приказа, који за наше читаоце могу бити најбоља препорука да ову изврсну студију прочитају.

"Он је на око триста страница текста, без великих маргина, празнина, навода и сл., у потпуности, систематично и акрибично, обрадио Српско сликарство у доба романтизма. Мада би се према наслову могло закључити да је аутор усредсређен искључиво на сликарство и његову проблематику, ипак није тако. Он је у поглављима своје књиге, Друштвено-политички предусло-

ви и духовна клима у Србији и Јужној Угарској у доба романтизма, дао преглед оних елемената који су битно утицали на формирање српске уметности од 1848. до 1878. године у целини. Објаснио је и образложио нужност наведених временских граница епохе, указао на дијалектичку условљеност уметности од неповољних економско-друштвених односа избегавши, при томе, свако поједностављивање и осиромашавање појава и догађаја, одредио је јасно типолошке особености српског романтизма и довео их у тачан и критички однос према европским.

Што се тиче оних поглавља књиге у којима је обрађено само сликарство, Др Јовановић се определио за доста поједностављену, али методолошки оправдану, хронолошку и стилску поделу на рани и романтизам и доба романтизма. У првом делу он је, као нико пре њега, исцрпно и вављано проучио појаву назаренских утицаја у српској уметности, закључивши при томе да: "... у односу на обнављање живописа и садржај црквеног сликарства уопште, група српских назарена представља раноромантичарску појаву". На сличан начин он је многе уметнике, представнике бидермајера, кроз елементе њиховог сентименталног садржаја и осећајног сликарског поступка, везао више за дух и схватања романтизма него класицизма.

У главном и најобимнијем поглављу књиге, које се односи на доба романтизма, аутор је живо приказао ликовне прилике у Бечу, као најважнијем центру уметничког формирања српских сликара романтичара, односно у доба романтизма. Затим, утврђујући листу ученика тамошње Академије он је обрадио, темељно проучио живот и дело једне веће групе уметника, међу којима су многи били једва знани, оцењујући их као више или мање успешне пратиоце епохе романтизма и одређивајући им објективно место и значај у историји српске уметности". (Никола Кусовац: С КРИЗОМ КЊИГЕ - КРИЗА ДУХА, С в е с к е, 1, Београд 1977., 9-10).

"... Различити судови и погледи на појаву и дело истакнутијих романтичара као и на њихов утицај на даљи развој српског сликарства, у знатној мери су узроковали постојање једне доста нејасне и мутне представе како о хронолошким тако и стилским питањима српског романтизма. Може се слободно рећи да је студија Српско сликарство у доба романтизма 1848 - 1878. многа кључна питања врло успешно решила. Поузданим критеријумом, дубоким познавањем материје, ретким опсервацијама, суптилним стилским и другим анализама и изразитим смислом за синтетичка уопштавања, аутор је у овом за нашу историју уметности значајном, делу систематизовао и зналачки поставио мерила са којима је учинио нови покушај разврставања и одређења припадности великог броја уметника који су живели и

стварали у доба романтизма, оним струјањима, етапама и пратећим кретањима којима су истински, својим делом, свесно или несвесно, били опредељени. Издавајући с правом само три личности - Новака Радонића, Стеву Тодоровића и Ђуру Јакшића као ствараоце који су у свом делу досегли јединство садржаја и облика пуног романтичарског схватања, међу којима је Јакшић најаутентичнија фигура, и инсистирајући на раздобљу од 1848. до 1878. у коме преко историјских и стилских координата сагледава распон и збир есенцијалних елемената нашег ликовног романтизма, писац остале сликаре, мање или изразитије даровите, уверљиво и образложено сврстава међу припаднике бидермајера, назаренског сликарства и пратиоце епохе романтизма. Упућен до појединости у живот и делатност сваког уметника из овог круга и наоружан завидним сазнањима у свим компонентама ове историјске и уметничке епохе, не допушта било какве сумње у исправност својих поставки, поготово што их заснива на закључцима проистеклим из одређених свестраних и сваковрсних анализа, превасходно стилских и изражајних.

Разумљиво је што је од свих сликара највећи простор посвећен Н. Радонићу, С. Тодоровићу и Ђ. Јакшићу. Свеће, нестереотипно, понесено и надахнуто исказане су нове мисли и констатације које знатно обогаћују наша научна и културна виђења крупних уметничких личности нашег романтизма. О Ђури Јакшићу и као књижевнику писано је и добро и довољно, али текст посвећен њему као сликару на страницама ове студије је писан са дубоким разумевањем и искреним узбуђењем, бриљантно и готово непоновљиво по тачности тумачења његове вишеслојне и несрећне уметничке личности. По потпуности захватања и осветљења далекосежног културног и уметничког дејства Стеве Тодоровића, поглавље о њему спада међу најснажније и најупечатљивије текстове у нашој савременој историји уметности. Залажући се за нову и објективнију валоризацију дела неких уметника (Мина Караџић - Вукомановић) и доприносећи другачијој и правилнијој атрибуцији неких погрешно приписаних слика, уз богату, акрибичну и исцрпну аргументацију, књига је испуњена новим и адекватнијим решењима која консеквентно прате најсавременију теоретску, естетску и историјско-уметничку научну мисао. Краће оштроумне и ненаметљиве скице бројних сликара, на пример, доносе више него поједине исцрпне монографије о њима.

Својим целином сатканом префињеним стилским убличавањем, уједначеношћу научне и списатељске вредности Српско сликарство у доба романтизма 1848 - 1878, научном и свом културном свету саопштава обиље нових сазнања, доносећи несумњиву радост и узбуђење топле читљивости и широког хуманистичког зрачења. Ово дело је истовремено пу-

ноћом свог садржаја, лепотом и једноставношћу својих порука, дивно охрабрење и подстицај за веровање да ће наша стара уметност преко добрих књига, каква је ова, лакше освајати духовне просторе у нашем читалаштву свих културних и друштвених слојева."

(Радомир Станић: НОВЕ КЊИГЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ И УМЕТНОСТИ, ДЕЛО, бр. 4 (април), Београд, 1977., стр. 115-116).

Павле Мијовић, Мирко Ковачевић.

ГРАДОВИ И УТВРЂЕЊА У ЦРНОЈ ГОРИ
Београд - Улцињ, 1975.

Проучавање наших старих градова и утврђења је једна од најмлађих научних дисциплина. Интересовање за ову врсту културно-историјског наслеђа датира, додуше, одавно, али оно је увек испољавано успутно, непотпуно и парцијално. Многи хроничари и путописци показивали су своју радозналост за ову врсту баштине и оставили нам драгоцене податке. Међу њима најистакнутије место заузима свакако турски вечити путник и маштар Евлија Челебија који је и поред неких претеривања у описима старих градова, оставио историјски корисне податке.

Прве научно прихватљиве приступе проучавању старих градова и утврђења учинили су историчари који су проучавајући историјске изворе, отпочели, са мање или више успеха да идентификују ове објекте који су се у аутентичним историјским документима под различитим именима спомињали. Њима су се придружили археолози у чијем су истраживачком свету градови и утврђења, нарочито они старији, почели да заузимају одређено место. Тек појавом историчара уметности и архитеката који су се бавили изучавањем уметничких и других творевина прошлости, ови споменички комплекси постали су предмет озбиљнијег и свестранијег испитивања и адекватног проучавања. Међутим, требало је доста времена да прође да би стасали стручњаци и научници чија ће најважнија опредељења у њиховом истраживачком раду управо постати стари градови и утврђења са целовитим и систематским проучавањем на основу теренске документације (геодетске, техничке, фотографске и др.).

У Србији ће у том правцу пионирски кренути свестрани испитивач наших старина – Александар Дероко, који ће као исход истрајног и мукотрпног теренског рада објавити много цењену, незаобилазну и драгоцену волуменозну књигу СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАДОВИ У СРБИЈИ, ЦРНОЈ ГОРИ И МАКЕДОНИЈИ, Београд 1950. Према са извесним недостацима, ова књига која већ представља библиографску реткост, основно је дело за било какав рад на овој проблематици. По његовом узору, али не и са материјалне страсти, но, рекло би се, без већих амбиција, архитекта Иван Здравковић ће објавити две књиге о градовима Србије и Косова које представљају збир његових раније публикованих чланака и прилога, произашлих из теренских обилазака средњовековних и турских градова и утврђења у овим областима.

У Црној Гори кастелологијом нико се није целовито и истрајно бавио, нити су градови и утврђења од најстаријих времена посебно обрађивани. Неколико истраживача обзирније су заронили у ово питање, али се њихов напор односио само на поједине споменике ове врсте или групе (П. Роџински, М. Динић, Ђ. Бошковић, В. Кораћ, Б. Вуловић, М. Лутовац, Ђ. Баслер и др.). У већ цитираној Дероковој књизи нашли су своје место најважнији градови ове републике и она је све до сада важила као једини преглед црногорских средњовековних кастела. Стога се, с обзиром на изразитост историјско-географског значаја ове области и с обзиром на чињеницу да су овдашњи градови очувани, било у целини било у рушевини, у великом броју и из различитих епоха, наметала потреба да се питању истраживања, снимања, изучавања и публикавања црногорских градова и утврђења од најстаријих времена, приступи са научног становишта систематски, целовито и критично уз прикупљање комплетне документације.

Великог и значајног пројекта чији је носилац истакнута научна установа Археолошки институт из Београда, прихватили су се др Павле Мијовић, историчар уметности и др Мирко Ковачевић, архитекта. Одмах се може рећи да су га, судећи по ономе што нам сугерише њихова књига, успешно извели. Ваља, такође већ на почетку, констативати да смо добили једну комплетну и у нашим приликама ретку књигу која ће, вероватно, по много чему дуго остати непревазиђена. По неким својим одликама она заузима високо место у не баш много богатој издавачкој продукцији ове врсте. Далеко надмашујући својим врлинама неизбежне недостатке и мане, Градови и утврђења у Црној Гори остају као пример и поука како се могу успешно остваривати значајни и капитални задаци у области истраживања, проучавања и публикавања наше културне баштине.

П. Мијовић и М. Ковачевић, који су знатан део својих истраживачких активности везали за испи-

тивање и заштиту крушевачког старог града и по својим објављеним радовима нашој културној јавности познати, сходно својим стручним опредељењима извршили су одговарајућу поделу у обради материјала слојевитог садржаја и широког распона, при чему су на најбољи начин остварили тежњу и принцип комплементарности. Први аутор се прихватио истраживања и проучавања утврђења и градова од најстаријих раздобља до средњег века, уобличавајући читаву материју уопштеним условима. Урбани развој Црне Горе у античко доба. У хетерогеном ткиву овог наслеђа истакнуте су поједине споменичке целине које су у оквиру посебних поглавља по први пут исцрпно обрађене и добрим делом потпуно научно размотрене. У групи илирских градина и градова обухваћени су логично систематизовани објекти као што су утврђене пећине – окапнице, кружна илирска утврђења, затим градине – градови у басену Скадарског језера и илирско-хеленистички градови у Приморју. Значајно место заузимају лепо резултати који се односе на опиде и муниципијуме, римске путеве и кастеле. Вредно је истаћи поглавље "Дезурбанизација и појава епископских градова" у коме се од стране аутора исказују занимљива запажања и неки нови погледи на новонастали процес економских и политичких промена у којима су градови и утврђења губили свој првобитни карактер и значај.

Од почетка до краја спроводиће расправно-студијски поступак, Мијовић је свој текст градио на темељном познавању историјских извора и литературе, солидној теренској обавештености и обилном коришћењу археолошких налаза као незамењивих и често јединих аутентичних извора за многе објекте за које нису очувани други подаци. Коришћење епиграфског изворног материјала у коме је понекад требало тражити једини излаз у датовану па и идентификацији неких објеката, упадљиво је присутно као метод којим је писац показао изврсно познавање ове врсте извора. Комбиновањем методских приступа аутор је пронашао прави пут у осветљавању махом непознатих и до сада непроучених питања, испољавајући понекад смелост у постављању теза за које се чини да нису увек довољно научно аргументоване. Време ће показати у којој мери је Мијовић у праву, али оно што свакако ваља истаћи, а то је да је пред готово сваким, на увид нерешивим, проблемом пред којим се нашао, аутор показао супериорност, амбициозност па и категоричност, сугеришући нам решења у која смо спремни да верујемо без предходне провере. Кад се једна материја као ова по први пут научно синтетички уобличава, остаје да се запитамо: да ли су преурањени неки закључци и да ли ће их наша научна мисао моћи да прихвати, с обзиром да предходно нису обављене радње које би предочавале нужну поступност и постепеност као незаобилазни научни поступак. Верујући, међутим,

у Мијовића као у једног од најбољих познавалаца црногорске културне и уметничке баштине, чијим се истраживањем и изучавањем дуго година успешно бави и који је многе своје резултате публиковао, склони смо да закључимо да је он један од ретких појединаца који би се с правом могао усудити да на овакав начин приступи обради наслеђа које је предмет ове књиге. Дуготрајна испитивања, пажљива урањања у сложене проблеме, несумњиво широка ерудиција и велико истраживачко искуство чини се да му пружају довољно гаранција да без већег ризика примени овакав начин научне интерпретације. Има много разлога за убеђење у целисходност оваквих примера, јер другације ћемо тешко ухватити корак са савременим научним токовима у свету. Ништа, наравно, није коначно, дефинитивно, непорециво нити неподложно променама. У овом тренутку већина Мијовићевих судова и поставки је одржива, али виталност науке и њена перспективност управо је у моћи проверавања и ревизије. Будућност и судбина Мијовићевог текста у овој књизи непосредно ће зависити од спремности науке да оцени у којој мери и до којег степена је уздигао наша сазнања о једној проблематици која је доскора била у анонимности и готово потпуно научно неафирмисана. Али ипак највише ће зависити од тога до када ће та сазнања бити прихватљива и одржива. Верујемо да ћемо до тог времена сигурно доста дуго чекати.

Без тешкоћа се може уочити да је удео Мирка Ковачевића у саздавању ове корисне и занимљиве књиге већи од свог коаутора пре свега из разлога што је највећи део архитектонске документације сам прикупио и обрадио и што је његов текст по величини приближно једнак Мијовићевом. То, међутим, не значи да се на основу ових пропорција може судити о овом или оном доприносу, али се несумњиво може тврдити да је ово двојство књизи обезбедило комплетност и, како смо већ рекли, комплементарност.

За разлику од Мијовића, Ковачевић је сасвим другачије приступио свом послу, управо на начин какав се могао најпре очекивати. Он је, наиме, пошавши од већ раније стечених сазнања о средњовековним градовима и утврђењима у Црној Гори, закључио да је од превасходне важности темељно истражити терен ове области, прикупити комплетну документацију, извршити систематизацију објеката и публиковати из у виду грађе (са лапидарном и уједначеном дескрипцијом и избором документације у којој би најзначајније место заузела архитектонска) и опрезно и уздржљиво улазити у неопходна општија разматрања, да би на крају у облику сажетог закључка дао занимљиве есенцијалне поставке о самом бићу црногорских средњовековних градова, поједнако ослоњене на ранијим сазнањима и његовим новим запажањима.

У уводном делу текста, насловљеног *Средњовековни градови и утврђења у Црној Гори*, М. Ковачевић је истакао један податак који је од посебног значаја. Он се односи на чињеницу да је дугогодишњим теренским истраживањем и проучавањем публикованих материјала састављен "пречишћен списак градова који досеже број од 52 имена". Кад се има у виду да је до сада био познат знатно мањи број средњовековних градова и утврђења, онда произилази закључак да су изузетно драгоцене резултати то што је аутор успео да пронађе, убицира и идентификује до сада непознате или сасвим мало познате одбрамбено-архитектонске објекте средњег века у Црној Гори. Како већина градова није била на одговарајући и савремени начин документована, а поготово архитектонски снимљена, то се може схватити какав је обиман, напоран и сложен посао чекао писца. Зато је право задовољство имати књигу у рукама, илустровану лепо ретким и уједначено обрађеним плановима, цртежима, скицама, гравирама, картама, јасним фотосима и другим документима до којих су оба аутора дошла. Документација коју ова технички лепо уређена књига садржи, представља њену изузетну вредност и даје јој једну посебну димензију.

Захватајући све градове и утврђења и доносећи њихове описе појединачно по азбучном реду, аутор је, где је то год било могуће, улазио у историографске проблеме, али не упуштајући се ни у каква расправљања, као што то зна да чини други писац. У случајевима градова који су археолошки истраживани (Улцињ, Котор, Будва, Рибница, Херцег Нови), а поједини и публиковани (Бар), М. Ковачевић је применио поступак пуног поштовања резултата до којих су дошли носиоци тих истраживања, не упуштајући се у разматрање појединих спорних питања, које се ипак могло очекивати.

У поглављу *Општа разматрања*, у коме су учињени обзирни покушаји уопштавања, поред прегледа важнијих историјских збивања у старом и средњем веку на територији Црне Горе, дотакнута су нека битна питања као што је оружје које се употребљавало при одбрани градова, затим структура плана и детаљи одбрамбене архитектуре, материјала и конструкција, географски и стратешки распоред градова и комуникација. Запажања која су у расветљавању ових питања изнета резултат су неких нових погледа и сазнања до којих је аутор дошао. Занимљиво је обрађен проблем поделе градова који су сврстани у три основне групе. Прву сачињавају велики градови у Приморју са састановиштвом које је штићено утврђеним обимним зидом. У другу групу спадају градови са војном посадом и станом феудалца, а трећј припадају утврђени манастирски комплекси. Свака од ових

група има посебне специфичности на којима се писац појединачно задржава.

Писан са мање научних претензија, али са ванредним познавањем материје, како у целини тако и у појединостима, Ковачевићев текст, односно његов део књиге, лакше ће да кореспондира са ширим кругом читалаца од Мијовићевог. Макар колико по концепцији стајали у очевидном раскопу један према другом и тако доприносили извесној неуједначености књиге, оба текста се одликују самосвојношћу и посебношћу. Стога су остале присутне две целине уместо једног кохерентнијег корпуса. Без обзира на та својства и хетерогености коју срећом знатно ублажава јединствено обрађена документација, дело ГРАДОВИ И УТВРЂЕЊА У ЦРНОЈ ГОРИ можемо уврстити међу значајнија остварења. Књига ће задовољити мноштво потребе, а својом појавом мораће да покрене на размишљање институције одговорне за споменике културе и њихову научну и друштвену афирмацију. Ако постане подстицај за напоре и подухвате сличне врсте, онда ће тиме сасвим испунити своју потпуну хуманистичку улогу и извршити праву и истинску мисију.

Радомир Станић.

Д.Т.Рајс и други

RANI SREDNJI VEK,
"Југославија", Београд 1976.

Досадашња наша сазнања о историји и уметности Европе у првом миленијуму наше ере стицана су преко непотпуних приручних прегледа, енциклопедијских едисија или преко појединих некомплетних општих историја и историја уметности. Како су ова издања често настајала на основама научно превазиђених становишта, нисмо могли да будемо задовољни степеном наше обавештености о свим важнијим историјским и уметничким токовима Европе у периоду када су се рађале нове културе настанком хришћанског света. Оскудна и застарела литература на нашем језику могла нас је само донекле увести у богат и слојевит свет уметности и цивилизације великих народа. Она

нас, међутим, никако није могла обогатити савременим знањима о новим исходима научних истраживања која су бацила сасвим нову светлост на поједине историјско-уметничке целине. Богата и разграната издавачка продукција у страним земљама која се бави питањима развоја културе и уметности Европе и света и која је обелоданила већи број општих и целовитих синтеза о укупности историјско-уметничких токова, омогућавала нам је да своја знања проширимо и продубимо у мери у којој то захтевају потребе савремене образованости.

Једна од таквих монументалних и сјајних књига те продукције јесте дело четрнаест еминентних и истакнутих научника који делују на енглеским, америчким и аустријским универзитетима. Дело је под насловом THE DARK AGES у издању познате лондонске издавачке куће Thames and Hudson објављено 1965. године. Уочавајући значај појаве овог дела и његову изванредну комуникативност, односно драгоценост његовог хуманистичког дејства, београдски издавачки завод "Југославија", који се већ годинама успешно бави публикацијом књига из области уметности и културе, подухватио се племените и свестрано целисходне идеје да ово дело изда на српско-хрватском језику. Подухват је више него успешно остварио. Подарио нам је грандиозну књигу с којом се може поносити.

Замишљена као зборник студија писаних пером веома компетентних познаваоца историје, уметности и културе појединих народа и заснованих на најновијим резултатима истраживања и научних проучавања, књига је срећно избегла ризик хетерогености. Већ самим својим концептом ово издање је било пред авантуром да се разгради на посебности метода, стила и израза и да се на тај начин добије вишестласје без праве резонанце. Међутим, супротно таквом исходу карактеристичном за многе сличне подухвате, добијена је једна кохерентна и комплементарна целина која својим јединством, вишестраном уједначеношћу и сугестивношћу стиче свој основни квалитет.

Подељена у четири основна поглавља: ИСТОК, ВИЗАНТИЈА, СЕОБЕ И НАСЕЉАВАЊА и НОВА ЕВРОПА, "Рани срећи век" је обухватио све главне историјске и културне токове раздобља од IV до X века у Европи, обезбедивши нам комплетан приказ. У својој сјајној уводној студији МИТ О "МРАЧНОМ ДОБУ" Давид Талбот Рајс објаснио је основне поставке књиге и изложио на сажет начин идеје и резултате њених аутора.

Поглавље ИСТОК представља ретко занимиву целину. У њему су, поред осталог, дошли до изражаја сасвим нови научни погледи, проистекли из резултата истраживања која су предузета у послератном периоду. Значајно место дато је историји и уметности Персије, на чијем је тлу у до-

ба снажно организованог и дуготрајног царства којим је дуго владала сасанидска династија, израсла једна сасвим особена и необична култура и уметност. Уметност Сасанидског царства које је дуго одолевало нападима Рима и Византије, извршила је изузетно снажан утицај на уметност Византије и исламског света, а преко њих и на европску цивилизацију.

Познато је да су области Србије и Палестине биле исходишта првих идеолошких поставки хришћанства и да је на овом простору уметност хришћанства оствила своје прве велике почетке. У историји уметности ова територија има посебан значај. На њој су се рађале многе идеје нарочито иконографског карактера, које су уграђене у биће хришћанске уметности из које су се преносиле на уметност Византије, а преко ње и на уметност средњовековне српске државе. Најзад, на овом тлу своје рађање доживела је исламска уметност: ту су, на пример, настале прве нефигуралне сликане декорације у џамијама.

Јерменија, као специфична област која је имала у уметности Византије значајан удео, и Грузија, чије су уметничке ризнице још делом остале неоткривене и неистражене, у овој књизи су заузеле одговарајуће место. Студиозном обрадом у тексту ИЗМЕТУ ИСТОКА И ЗАПАДА (Јерменија и њена подељена историја) успостављена је јасна слика о томе колико су ове земље, иако у политичком погледу од секундарног значаја, допринеле утемељењу оних уметничких светова из којих ће се развити разнородни правци и схватања, стално обогаћивана новим тековинама у раздобљима која су долазила.

Две врсне студије ("Наследница Рима" од Сугила Мангоа и "Тврђава Хришћанства" од Ј.М.Хусеја) посвећене су Византији и њеној уметности, која нам је понајвоље позната, с обзиром да је наша средњовековна култура и уметност припадала овој сфери. Међутим, оно што ваља истаћи јесте чињеница да је и једном и другом аутору пошло за руком да нам надахнуто, широким замахом, веома обавештено и уверљиво саопште своје сигурне погледе на генезу византијске уметности, њен карактер и на узајамне везе са културом Словена, који су, црпећи сокове византијске дуговечне цивилизације и уметности, успели да створе своја самосвојна и особена уметничка дела. Зналачки је указано на значај Цариграда као средишта најнапредније и најразвијеније цивилизације на свету у раздобљу између пада Рима (410) и 1000 године "коме се сва остала Европа стално изнова окретала", као што је и веома амбициозно и прегледно, на лапидаран начин, осликан драматични развојни пут наследнице Рима.

Велика кретања и померања народа од средине првог миленијума имала су далекосежне последице, како у политичком тако и у уметничком погледу. Разни народи, који су се бујичаво сливали у Европу, доносили су са собом својеврсну културу и уме-

тност, чије одлике наука данас, углавном, зна. Њени утицаји на уметност народа дубљих и слојевитијих културних традиција у овој књизи су у глобалним цртама осветљени. Оно што су Скити, Сармати, Готи, Остроготи, Лонгобарди и други од свог наслеђа оставили, предмет је интензивних научних проучавања и истраживања историчара и археолога. Текстови посвећени овој проблематици препуни су нових опажања и до сада мало познатих података, који представљају истински допринос савременој научној мисли. Словени као последњи народ који је населио Балкан и источне делове средње Европе, дугују Византији за многе тековине, али су, што можда није довољно наглашено, очували своју оригиналност и аутентичност.

Дело "Рани средњи век" изненађује богатством појединих култура. Нама су, на пример, само донекле познате необичне творевине појединих народа. Али, слободно се може рећи, да су југословенски љубитељи уметности и старина сасвим мало знали о културама на западу и северу Европе као што су културе: Нортумбије, Марције, Весека па и Викинга.

Ове културе, свака на свој начин, имале су запажене одјек у каснијим развојима уметности суседних области. Од њих нису биле имуне, на пример, велике тековине каролинског уметничког света, а познија уметност Британије дуго ће остати под утицајем викиншког израза, а да не говоримо какав ће печат он оставити на културу Скандинавије.

Последње поглавље књиге бави се историјом и уметношћу Франачког царства и временом Карла Великог када ће се успоставити равнотежа и стабилност у Европи на основама феудалног друштвеног поретка и хришћанства. Гашењем каролиншке лозе и доласком отонских царева, завршава се једна велика епоха западно-европске културе, која се у много чему разликовала од византијске.

Поред бриљантних текстова, преведених од стране Олге Шафарик, изузетну вредност књиге "Рани средњи век" представљају илустрације. На преко 350 страна необично великог формата, смештено је близу 700 илустрација које чине 200 слика у боји и близу 500 црно-белих слика, цртежа, планова, географских карата, генеалогских и хронолошких табела. Обогаћена је одабраном библиографијом, а у циљу лакше и једноставније употребе, допуњена је индексом имена и појмова. Ово репрезентативно и комплетно издање свим својим квалитетима могло би да буде подстицај другим нашим издавачким кућама, од којих се очекује значајнији удео у објављивању истакнутих дела хуманистичких наука.

Радомир Станић